

מאמר הדור

א. הדרכת התשובה מתוך ראיית ההארה הא-להית המיוחדת בזמן הזה

...ואם יבא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט, לא יוכל לכון שום דבר לאמתתה של תורת אמת. כי כל זמן מאיר בתכונתו, ועצת ד' אשר יעץ, להחל אור גאולה, מעולפת במטמוני מסתרים, כמו שאנו רואים בעינינו, ומוקפת בהמון נגעים של עניי הדעת סובלי חלאים רוחנים , - ודאי לא יועילו כל חשבונות, העולים בלב אדם שמחשבותיו הבל, נגד עצת ד' העליונה אשר דבר טוב על ישראל, לכונן אור גאולה ודרך חיים לשאר עמו, העתידים להיות כולם שבי פשע...

אגרות הראיה ח"ב עמ' לו

ב. קדושת ישראל וביטוייה בעקבתא דמשיחא

ידע הדר"ג, ששני דברים עיקריים ישנם שהם יחד בונים את קדושת ישראל וההתקשרות הא-להית עמהם. הא' הוא סגולה, כלומר טבע הקדושה שבנשמת ישראל מירשת אבות, כאמור: **רַק בְּאַבְרָהָם חֵשֶׁק ד' לְאַהֲבָה אוֹתָם וַיִּבְחַר בְּזֶרְעֵם אַחֲרֵיהֶם, וְהִיָּתָם לִי סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים;** והסגולה היא כח קדוש פנימי מונח בטבע הנפש ברצון ד', כמו טבע כל דבר מהמציאות, שאי אפשר לו להשתנות כלל **'כִּי הוּא אֱמֶר וַיְהִי'** (תהילים לג, ט) **'וַיַּעֲמִידֵם לְעֵד לְעוֹלָם'** (תהילים קמח, ו)¹. והב' הוא ענין הבחירה, זה תלוי במעשה הטוב ובתלמוד תורה. החלק של הסגולה הוא הרבה, באין ערוך כלל, יותר גדול וקדוש מהחלק התלוי בבחירה², אלא שברית כרותה היא שהסגולה הפנימית לא תתגלה בזמן הזה³ כ"א לפי אותה המדה שהבחירה מסייעה את גילויה, ע"כ הכל תלוי לפי רוב המעשה וקדושת האמונה ותלמוד תורה.

והשי"ת, הנוהג בחסדו בכל דור, מסדר הוא את סדרי הנשמות הצריכות להופיע בעולם: לפעמים כח-הבחירה מתגבר וכח-הסגולה עומד במצב ההעלם ואינו ניכר, ולפעמים כח-הסגולה מתגבר וכח הבחירה עומד במצב הנעלם. וכל עיקרה של ברית - אבות, שאיננו פוסק אפילו כשתמה כבר זכות- אבות⁴, הוא בא מצד כח-הסגולה, ובעקבא-דמשיחא מתגבר ביותר כח-הסגולה, שהוא תוכן "זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה", כלומר לא מצד הבחירה שהיא באה מצד המעשים הטובים שבבנים ומצד התשובה, אלא למען שמו, המתגלה ע"י זכירת חסדי אבות.

אגרות הראייה, ב' אגרות תקנייה

1.

א.

לא. אמר החבר: בדין הענין הטבעי נתחייב לקיחת המזון, והגידול, וההולדה, וכחותם וכל תנאיהם. והתיחד בזה הצמח ובעלי חיים מבלעדי האדמה והאבנים והמוצאים והיסודות:

לב. אמר הכוזרי: זה כלל שצריך לפרוט אותו, אבל אמת הוא.

לג. אמר החבר: ובענין הנפשי התיחדו בעלי חיים כלם, ונתחייבו ממנו תנועות וחפצים ומדות וחושם נראים ונסתרים וזולת אלה.

לד. אמר הכוזרי: גם זה אין דרך לדחותו.

לה. אמר החבר: ובדין הענין השכלי התיחד המדבר מכל החיים. והתחייב ממנו תקון המדות והמעון והמדינה והיו הנהגות ונמוסים מנהגיים.

לו. אמר הכוזרי: גם זה אמת.

לז. אמר החבר: ואיזו מדרגה אתה חושב למעלה מזאת.

לח. אמר הכוזרי: מעלת החכמים הגדולים.

לט. אמר החבר: איני רוצה לומר אלא מעלה תפריד את בעליה פרידה עצמית, כהפרד הצמח מן הדומם והפרד האדם מן הבהמה, אבל הפרידה ברב ומעט אין לה תכלית, מפני שהיא פרידה מקרית, ואינה מעלה על דרך אמת.

מ. אמר הכוזרי: אם כן אין מעלה במורגשים יתירה על מעלת בני אדם.

מא. אמר החבר: ואם ימצא אדם שיבא באש ולא יזק בו, ויעמוד מבלי מאכל ולא ירעב, ויהיה לפניו זוהר שאין העין יכולה להסתכל בו, ולא יחלה ולא יחלש, וכאשר יגיע אל תכלית ימיו, ימות לרצונו, כמי שיעלה על מטתו לישן, ויישן בעת ידוע ובשעה ידועה, עם ידיעת העבר והעתיד מה שהיה ומה שיהיה, הלא המעלה הזאת נפרדת בעצמה ממעלת בני אדם.

מב. אמר הכוזרי: אבל המעלה הזאת א-להית מלאכותית אם היא נמצאת, וזה מדין הענין הא-להי לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא מן הטבעי.

מג. אמר החבר: אלה קצת תארי הנביא אשר אין עליו חולק, אשר נראה על ידו להמון התחברות הדבר הא-להי בהם ושיש להם אלוה מנהיגם כרצונו וכפי עבודתם והמרותם...

מאמר הדור

היינו דאמרינן בין כך ובין כך קרויים בניו של מקום: בין עושין רצונו של מקום שמקיימין את התורה דהיינו 'הואיל משה', ובין עובדין עבודה זרה דהיינו 'הואיל ה'לך אחריו צו' - [בין כך ובין כך קיים תמיד ההואיל האמצעי] 'הואיל ד' לעשות אֶתְכֶם לוֹ לְעַם'.

בעל הטורים, דברים א ה

ד.

חטא ישראל וגם עֲבָרוֹ אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתָם וגם לָקְחוּ מִן הַחֶרֶם וגם גָּנְבוּ וגם כָּחֲשׁוּ וגם שָׁמוּ בְּכָלֵיהֶם

יחושע ז יא

'חטא ישראל'. אף על פי שחטא — ישראל הוא !

סנהדרין מד.

ה.

עם זו **יצרתי** לי תהילתי יספרו

ישעיהו מג, כא

2.

א.

הוא היה אומר [ר' עקיבא] חביב אדם שנברא בצלם חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר (בראשית ט) בצלם א-להים עשה את האדם חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום שנאמר (דברים י"ד) בנים אתם לה' א-להיכם...

אבות פ"ג

ב.

מצות ערבה בהושענא רבה שבחרו חכמינו ז"ל בערבה יותר מבכל המינים, אף כי הוא נגד אותם שאין בהם טעם וריח. כי באמת מזה ניכר יותר דביקות בני ישראל לדי' יתברך. כי מאין בא חביבות בני אדם הללו! רק שבני ישראל נקראו בנים למקום. ויש בכל איש ישראל דבקות בדי' אלוקים... 'פי טובים דְּדִיךְ מִיָּן'. כי נסכים בכל השנה מיין והוא מצוות ומעשים טובים שבני ישראל מסגלין לקב"ה, שיש לו נחת רוח מבני-ישראל... ובסוכות מים. העניין שגם בלי המעשים רק מצד עצם הבריאה יש גם כן דביקות עצום לבני-ישראל יותר מכל האומות... ובני-ישראל שמחין יותר בנקודה הזו, שנטבע בהם מצד הבריאה, ממה שזוכין על ידי מעשיהם...

שפת אמת, סוכות תרל"ד, ד"ה 'מצות'

צה. אמר החבר: הרפה לי מעט, עד שאבאר אצלך גדולת העם, ודי לי לעד, שהשם בחרם לעם ולאומה מבין אומות העולם, וחול הענין הא-להי על המונם עד שהגיעו כלם אל מעלת הדבור...

כוזרי מאמר א'

ב.

בנים אתם לה' א-להיכם, בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים - אתם קרוים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים - אין אתם קרוים בנים, דברי ר' יהודה; רבי מאיר אומר: בין כך ובין כך אתם קרוים בנים, שנאמר: בָּנִים סְכָלִים הֵמָּה (ירמיהו ד כב), ואומר: בָּנִים לֹא אֶמֶן בָּם (דברים לב כ), ואומר: זָרַע מְרַעִים בָּנִים מְשַׁחֲתִים (ישעיהו א ד), ואומר: וְהָיָה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יֵאמָר לָהֶם לֹא עָמִי אַתֶּם יֵאמָר לָהֶם בְּנֵי אֵל חָי (הושע ב א). מאי ואומר? וכי תימא, סכלי הוא דמקרי בני, כי לית בהו הימנותייהו לא מיקרו בני, ת"ש, ואומר: בנים לא אמון בם; וכי תימא, כי לית בהו הימנותא הוא דמיקרו בנים, כי פלחו לעבודת כוכבים לא מיקרו בנים, ת"ש, ואומר: זרע מרעים בנים משחיתים; וכ"ת, בנים משחיתים הוא דמיקרו, בני מעלייא לא מיקרו, ת"ש, ואומר: והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי.

בני מעליא לא מקרו - עוד לעולם.

ת"ש - דהדרי מקרו בני אל חי ע"י תשובה.

קידושין דף לו. ורש"י שם

ג.

1

ואף על גב דרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, הכא רבי מאיר קראי קדייק.

2

מקים מעפר דל ואביון מאשפה

כנסתך (כנסת ישראל) אל תיתן לכלה ולחרפה

אם בפיקודיך מתעצלת ומרפה

על כל פשעיה אהבתך תהא מחפה

יתרה חיבתם לפניך אדוני האדונים

בין כך ובין כך קרויים לך בנים

פיוט סליחות לריב"ם

3

הואיל - ג' במסורה:

בְּעֶבֶר הִיָּדֶן בְּאַרְץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ הַתּוֹרָה הָזֹאת לֵאמֹר.

כי לא יטש ד' אֶת עַמּוֹ בְּעַבּוּר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל כִּי הוֹאִיל ד' לַעֲשׂוֹת אֶתְכֶם לוֹ לְעַם...

עֲשׂוֹק אֶפְרַיִם רְצוֹן מִשְׁפָּט כִּי הוֹאִיל הִלָּךְ אַחֲרֵי צוּר...

דברים א ה

שמו"א יב כב

הושע ה יא

מאמר הדור

ג. סיבת החוצפה בעקבתא דמשיחא

החוצפה דעקבתא דמשיחא באה מפני שהעולם הוכשר כבר עד כדי לתבע את ההבנה, איך כל הפרטים הם מקושרים עם הכלל, ואין פרט בלתי מקושר עם הגודל הכללי יכול להניח את הדעת. ואם היה העולם עוסק באורה של תורה במדה זו, שתתגדל הנשמה הרוחנית עד כדי הכרת הקשור הראוי של הפרטים עם הכללים הרוחניים, היתה התשובה, ותקון העולם, הבא אתה ועל ידה, מופיעה ויוצאה אל הפועל. אבל כין שהתרחשו גרמה, שאור תורה פנימית, הטעון רוממות וקדושה עצמית, לא הופיע בעולם כראוי, באה התביעה של סדור חיים כאלה, שהפרטים יהיו מובנים במובן הכלל, בזמן כזה, שהגמר של גלוי האור וסלילת הדרך להכנה זו עדיין לא בא, ומזה באה ההריסה הנוראה. ואנו מוכרחים להשתמש בתרופה העליונה, שהיא הוספת כח בכשרון הרוחני, עד אשר הדרך איך להבין ולשער את הקשור של כל עניני הדעות והמעשים התוריים עם הכלל היותר עליון יהיה דבר המוכן והמוצע בדרך ישרה על פי הרגשות הנפשות השכיחות, ואז ישוב כח החיים הרוחניים כמעשה ובדעה להופיע בעולם, ותשובה כללית תחל לתת את פריה.

אורות התשובה ד, י

ד. לולא נפילתי לא קמתי

להרבה דברים גדולים זכה העולם ע"י המועקה של ההכרח, הרבה נפילות הנן סיבות לעליות גדולות והצלחות נעלות. ביחוד מלומדת היא בזה כנסת ישראל מאז מעולם אל תשמחי אויבתי לי, כי נפילתי קמתי, כי ישבתי בחושך ד' אור לי לולא נפילתי לא קמתי לולא שישבתי בחושך לא היה ד' אור לי" (מדרש). הירידה הרוחנית והחומרית של הדור, גם היא הנה ודאי פתח תקוה לעליה ורוממות. "כי לא יטש ד' את עמו בעבור שמו הגדול כי הואיל ד' לעשות אתכם לו לעם" (שמואל א', י"ב, כ"ב). כל המגרעות הנובעות מדעות רעות שבאו לידי מעשה, שנדבקו בבנינו בימים האחרונים, ביחוד אלו שרגילים אנו לומר שבאו ע"י הספרות מחלקיה הפגומים, לא יוכלו להתרפאות כי אם ע"י מה שנודרז להזדיין ולהגביה יותר ויותר את הלמוד והדרישה בחכמת חלק הלכות דעות שבתורה, שאנו חייבים להתחיל בו מלמטה למעלה, מעומק תחתית עד עומק רום, כדי שתהיה המסכת בזה נקבעת בקביעות ובהרגל, מחוברת עם הלמוד המורגל בגמרא ובפוסקים בחריפות ובבקיאות, עד שנהיה ראויים להורות הוראות ברורות גם בהלכות גדולות אלו בכל הדברים הנוגעים ללב האומה מיד ולדורות באומץ גאוני...

"בעקבתא דמשיחא" מאמר ב

3.

א.

...וַיִּמָּלֵךְ ד' א-להיך אֶת לְבָבְךָ - כי מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו, צדיק או רשע, וכל זמן התורה כן, כדי שיהיה להם זכות בבחירתם בטוב ועונש ברצותם ברע, אבל לימות המשיח תהיה הבחירה בטוב להם טבע, לא יתאוה להם הלב למה שאינו ראוי ולא יחפוץ בו כלל, והיא ה'מילה' הנזכרת כאן, כי החמדה והתאוה - ערלה ללב, ומול הלב הוא שלא יחמוד ולא יתאוה, וישוב האדם בזמן ההוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון, שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו... רמב"ן דברים ל', וו

ב.

כמו שאנו אומרים על אדם פיקח שאינו יכול לצאת ערום החוצה או לקפוץ לתוך האש, שבודאי יכול ויכול הוא, אלא שהכרתו וידיעתו בגנות או בסכנת הדבר כל כך חזקה - כל כך מכריחה אותו עד שממש לא יכול לעשות זאת...

ג.

...כי ידיעת האמת מחזקת הנשמה, ומרחקת ממנה היצר ודאי, ואין דבר מחליש הנשמה לפני היצר כחסרון הידיעה; ואם היתה הידיעה רחבה ועומדת על לב בני-האדם - לא היו חוטאים לעולם...

רמח"ל, דרך עץ חיים

ד.

...לשעבר תורה נתתי בכם. לעתיד חיים אני נותן לכם...

אוה"ק, מוסר הקודש, ח"ג, עמ' קלח

...עכשיו תורה נתתי לכם, לעתיד לבא חיים אני נותן לכם...

שם, עמ' קו

4.

ושמואל – אומר רבינו חס דזכות אבות תמה אצל צרית אבות לא תמה דהא כתיב (ויקרא כו) וזכרתי את צריתי יעקוב אף לאחר גלות ואנן אין אנו מזכירין זכות אבות אלא הצרית...

תוספות שבת נה, א

מאמר הדור

למאירי דרך להם, רק בתור כח תקיף שאין להמלט ממנו והכרח הוא להשתעבד אליו. כשבאים להשתעבד לעבודת א-להים על פי המצב הריקן הזה, של הציור האפל המלא תהו ובהו שמתהווה ברעיון כשחושבים על דבר א-להים בלא השכלה ובלא תורה, יראה תתאה הנתוקה ממקורה, שהוא יראה עילאה, האדם הולך ומאבד את זהר עולמו על ידי מה שהוא מקשר את עצמו לקטנות המוחין. אין גאות – א-להים מתגלה אז בתוך הנפש כי-אם שפלות דמיונות פרועים, המציירים תכונה של איזו מציאות בדויה מטושטשת, מדולדלת וקצופה, שמבהלת את כל מאמין בה ומדכאת את רוחו, מטמטמת את הלב ומונעת את עדינות הנפש של האדם מלהתגבר, ועוקרת את הזיו הא-להי שבנשמתו. ואף אם יאמר כל היום כולו שאמונה זו היא בד' אחד היא מלה ריקה שאין הנשמה יודעת ממנה כלום, וכל עדין רוח מוכרח הוא להסיח את דעתו ממנה, וזאת היא הכפירה שבעיקבא דמשיחא כשאזלו מים מני ים הדעת הא-להית בכנסת ישראל - ובעולם כולו.

אורות עמ' קכו

ח. גילוי הרזים בדור האחרון

לטהר את הלבבות, ולהעסיק את המוחות במחשבות
נאצלות, שמקורן ברזי תורה. נעשה בדור האחרון
הכרח גמור לקיום היהדות.
וירידה זו בעצמה, שהביאה את הכרח ההשתמשות באמצעי
נשגב זה, היא היא העליה.

אורות הקודש ח"א עמ' קמא

ט.

המושג של "עבודת א-להים" באופנו הנמוך, הוא מתאים עם כללות מושג האלהות, כשהוא עומד במעלתו השפלה אצל האדם - עבודת עבד, והוא מתגדל והולך באותה המדה שהציור הפנימי של דעת הא-להים יגדל. ואם יהיה אדם במעלה כזאת שכחותיו המוסריים והמדעיים הנם מפותחים בו כראוי לפי ערכו ודורו, ודעת הא-להים שבקרבו עומדת על מצב נמוך, אז מוכרח הדבר שימצא בקרבו נגוד עצום לכל המושג של עבודת הא-להים. ואין שום תרופה לזה, כי-אם לרומם שם ד' בקרבו ברוממות פנימית, דהיינו ברגש נעלה ובידיעה מקפת, העולה על, ולפחות מתאימה עם שאר ציורי הגודל והשיגוב שבנפשו, ברכה בתורה תחילה, "כי שם ד' אקרא הבו גודל לא-להינו".

עקבי הצאן עמ' קמה (עבודת א-להים)

ה. התלמוד המעשי מתוך טוהר האמונה

אחינו היקרים, חכמי תורה, וסופרים משפיעים ! גם אנו נואלנו וחטאנו. למדנו וחקרנו, פלפלו וחדשנו, כתבנו וציירנו, אבל שכחנו את הא-להים ועזו, לא שמענו לקול נביאי האמת, לקול מעולי חכמי דורות עולמים, לקול הצדיקים והחסידים, חכמי המוסר וחכמי העיון והרזים, שצוחו והכריזו בקולי קולות כי סוף הנהר של התלמוד המעשי לבדו להיות יבש וחרב, אם לא נמשוך לתוכו תמיד מים מני ים, מימא דחוכמתא וקבלה, מים דעת הא-להים, מים טוהר האמונה הטהורה הנובעת מנשמתנו פנימה משרשה ממקור החיים.

אורות עמ' קא

ו. ההמון מתפקד מתוך שאין לומדים אמונה

וידע ידידי שכל הענינים הגדולים הם תלויים זה בזה, כי מתוך שאין רוב הלומדים, אפילו הגדולים שבדור, משימים לבם להיות גדולים בהלכות יראת שמים, בהרחבה גדולה הראויה למנהיגי הדור, על כן אין כחם יפה ללכת בשבילים חדשים הראויים לפי הזמן, ולכוונם כלפי הקודש, והם אנוסים לפי דעתם לעמוד על הנקודה של הסגנון הישן, בלי לקחת כל נקודה טובה מהדרכים החדשים, לתקן על ידם את מעמד הדור, ובשום אופן לא ירצו לתן תודה, שמקצוע עקרי, שהוא כולל כל התורה וכל האמונה כולה, הוא עזוב מהם, ושבשביל כך הננו מגששים בצהרים, כאשר יגשש העור באפלה. ועל כן הולך ההמון ותועה, הולך ומתפקד, והם אינם אשמים כלל, כיון שאין מי שיראה להם דרך ישרה, בחיבור קדושת ההורה והאמונה, עם החיים הולכים הם ומתפקדים.

אגרות הראי"ה ח"א עמ' שיא

ז. הכפירה בעקבתא דמשיחא

לרגלי המניעה הכללית של הלמוד הרוחני בענינים הא-להיים הולך מושג הא-להות ונחשך, מאין עבודה שכלית והרגשית מטוהרה. עם זה הפחד החיצוני והאמונה הטבעית והשעבוד של ההכנעה נשארים בלבבות רבים בתור השפעת ירושה מאותן התקופות, שהדעה וההרגשה הא-להית היתה מאירה בהן בעזה, עד שהיתה ראויה מצד גדלה לשעבד אליה את כל הנפשות. וכיון שנקודת התוך של ההכרה הא-להית עמומה היא הרי המהות הא-להית כלולה בהמון, וגם ביחידים שהם ראויים להיות

מאמר הדור

י.

...ואם יזדמן איזה דור או דורות שכל מושגיהם הכלליים נתעלו והתפתחו, ועל אותה החלקה של המושגים הא-להיים לא שלחו המפתחים והעובדים יד, אז נשאר אותו הדור במצב שפל ואומלל, והבקיעים הדתיים מתרבים בו, פרץ על פני פרץ. ואין לו רפואה כי אם בעבודה שכלית מרובה בעומק הצד הפנימי שבתורה, מצד הזיקוק של חכמת א-להים שהיא אור העולם שבתוכה, עד שההתמדה הגדולה של העובדים החלוצים תשלים את המהלך הנחשל, אשר פגרו איזה דורות בהתרשלותם, עד שיתרוממו המושגים הא-להיים, לעומת אותו הגובה של ההתפתחות השכלית והמדעות של התרבות הכללית, שעלה עליו הדור בכללותו. ובזה תהפך הקללה לברכה, כי הריחוק של המושגים הבא מצד ההתפתחות הכללית בעולם יפנה דרך לבנינים שכליים רחבי ידים, שאף-על-פי שכבר היו גלויים לגדולי הרוח שבדורות עולמים, שהרי הרוח הכללי של השכלת היחידים הקדמונים עומד לנס לעד, למרות כל ההתגליות הפרטיות שנתחדשו "אלה הדברים עשיתם, כבר עשיתם לר' עקיבא וחבריו" מכל מקום ההכרה לבאר ולהשפיל את הדברים הנעלים, עד אותה המדה של הענינים הרגילים, אותו ההכרח עצמו עושה אותם לקנין הכלל כלו, ועל-ידי-זה מתרומם העם בכללותו, למדרגה עליונה ונשאה. על-כן מאותו העז של "ימים רבים לישראל ללא א-להי אמת" יצא מתוק - של "כל בניך למודי ד' ורב שלום בניך".

שם עמ' קמב-קמג

יא.

.. השאלות הרוחניות הגדולות, שהיו נפתרות רק לגדולים ומצוינים, מחויבות הן להפטר עכשו, בהדרגות שונות, לכלל העם. ולהוריד דברים נשאים ונשגבים ממרום עזם, עד עמק הדיוטא הרגילה ההמונית. — צריך לזה עושר רוח גדול ואדיר, ועסקנות קבועה ומורגלת, שרק אז תתרחב הדעה, ותתברר השפה, עד כדי להביע הדברים היותר עמוקים בסגנון קל ופופולרי להשיב נפשות צמאות.

שם עמ' קמד-קמה

י.

...ואם יזדמן איזה דור או דורות שכל מושגיהם הכלליים נתעלו והתפתחו, ועל אותה החלקה של המושגים הא-להיים לא שלחו המפתחים והעובדים יד, אז נשאר אותו הדור במצב שפל ואומלל, והבקיעים הדתיים מתרבים בו, פרץ על פני פרץ. ואין לו רפואה כי אם בעבודה שכלית מרובה בעומק הצד הפנימי שבתורה, מצד הזיקוק של חכמת א-להים שהיא אור העולם שבתוכה, עד שההתמדה הגדולה של העובדים החלוצים תשלים את המהלך הנחשל, אשר פגרו איזה דורות בהתרשלותם, עד שיתרוממו המושגים הא-להיים, לעומת אותו הגובה של ההתפתחות השכלית והמדעות של התרבות הכללית, שעלה עליו הדור בכללותו. ובזה תהפך הקללה לברכה, כי הריחוק של המושגים הבא מצד ההתפתחות הכללית בעולם יפנה דרך לבנינים שכליים רחבי ידים, שאף-על-פי שכבר היו גלויים לגדולי הרוח שבדורות עולמים, שהרי הרוח הכללי של השכלת היחידים הקדמונים עומד לנס לעד, למרות כל ההתגליות הפרטיות שנתחדשו "אלה הדברים עשיתם, כבר עשיתם לר' עקיבא וחבריו" מכל מקום ההכרה לבאר ולהשפיל את הדברים הנעלים, עד אותה המדה של הענינים הרגילים, אותו ההכרח עצמו עושה אותם לקנין הכלל כלו, ועל-ידי-זה מתרומם העם בכללותו, למדרגה עליונה ונשאה. על-כן מאותו העז של "ימים רבים לישראל ללא א-להי אמת" יצא מתוק - של "כל בניך למודי ד' ורב שלום בניך".

שם עמ' קמב-קמג

יא.

.. השאלות הרוחניות הגדולות, שהיו נפתרות רק לגדולים ומצוינים, מחויבות הן להפטר עכשו, בהדרגות שונות, לכלל העם. ולהוריד דברים נשאים ונשגבים ממרום עזם, עד עמק הדיוטא הרגילה ההמונית. — צריך לזה עושר רוח גדול ואדיר, ועסקנות קבועה ומורגלת, שרק אז תתרחב הדעה, ותתברר השפה, עד כדי להביע הדברים היותר עמוקים בסגנון קל ופופולרי להשיב נפשות צמאות.

שם עמ' קמד-קמה

נ

ב"ה, עה"ק יפו, ר"ח שבט תרס"ו.

כי ידידי הנכבד הרב המופלג הנגיד מו"ה דובער מילשטיין נ"י, שלד וברכה.

הגיעני מכתבו היקר. ואשר בעצתי ישאל ע"ד התנהגותו עם בניו, כבר אמרתי לכת' בהיותו פה עמנו, ששיטתי היא להתנהג דוקא במדת החסד הגמור עם הצעירים, ולומר להם שיש בנטייתיהם כמה דברים טובים, וכל עיקר טעותם אינו כ"א מה שהם סוברים שהדברים הטובים שהם מרגישים הם נגד התורה, ובאמת הם הם הנם גופי תורה ...

... ע"כ אשרי אדם שומע לעצתי

בוזה, שבזה יציל את בניו מרדת וקרבם באהבה לאט לאט לדרכי ישראל, וסוף סוף כשיבאו בשנים יטיבו מעשיהם, ובניהם אשר יולדו יוכלו להיות טובים מאבותיהם. והשי"ת יעזרנו להטות לבב פושעי עמנו לתשובה שלמה, ויחיש לנו ישועתו באמת. בבא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב.

וע"ד היין הנעשה ברחובות, יוכל כבודו לשתות בלא שום חשש, כי מתנהג הכל בדרך הכשרות.

אחתם בברכה ואה"ר, כנה"י ונפש ידידו דוש"ת באהבה.

חקי אברהם יצחק הכהן קוק הנ"ל

קיג

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, י"א אדר תרס"ח.

שלוי ברכה ומרפא לרוח וגו, לכבוד ידידי הרב הנכבד החסיד מו"ה דובער הלוי מילשטיין נ"י.

אחדשה"ט.

עברו ימים ושבועות וחדשים מאז קבלתי את מכתבו היקר. אמנם מאד אחרתי מהשיבו, יאמין ידידי, כי דבריו היקרים והצעת צערו הדאיבו גם את לבבי, והייתי נדהם ולא ידעתי מה לענות. אמנם אח"כ נתישבתי כי לא יפה היא השתיקה. בפרט כי דעתי העני' מסכמת שאין לנו להתניאש כלל וכלל משום בן ישראל, וגם כי אשב בחושך ד' אור ל"י. ע"כ אגלה בזה לכבודו כי אף שבאמת אם היו בניו קשורים לכל-הפחות לאומה הישראלית ברעיונם, והיו מחובבי-ציון או ציונים, ה' יותר נקל להשיבם לאיתן דרך ד', מפני שיש יחש גדול בין ההכרה הלאומית בישראל אל שורש הקדושה באמונה ובקיום תורה ומצות, מ"מ גם עכשיו שהרחיקו ללכת אין להתניאש מהם כלל וכלל, סוף-כל-סוף כ"כ פעל אור ד', אשר הופיע בעולם אלפי שנים ע"י תוה"ק, שעכשו כבר אין לנו אותה המינות הארורה, אשר כל באיה ל"י, שהיתה בימים הראשונים. עכשו אפילו הדעות היותר רעות עומדות הן על הבסיס של בקשת היושר והצדק, שבאמת הוא בעצמו הוא דרך ד' שצוה אברהם אבינו ע"ה את בניו ואת ביתו לעשות צדקה ומשפט. ונמצא שכל הטעות של הדור היא רק מה שהם אינם יודעים, שכדי לבוא אל המטרות הטובות שהם חושקים, צריכים בני ישראל להיות מכבדים את התורה ודבקים יפה באמונת ד' ב"ה, שהוא אור העולם כולו וחיוי. ע"כ לדעתי, לנפולים כאלה צריך להסביר פנים בזה האופן, להגיד להם כי יסוד מטרותם היא באמת רצויה, אלא שראוי שלא ילכו "כסומא בארובה" אחרי המנהלים ואחרי הדעות המתקבלות בהמון. כי ידוע הוא שכל דעה חדשה נולדת עם חסרונותיה וסגיגיה, על-כן הם צריכים לפקח עין לצרף סגיגיה, והצרוץ של הסיגים יחי' קרוב להם ע"י מה שהיו משתדלים בכל היכולת שלא להתרחק מהיהדות, כדי שיאיר בנשמתם האור הנצחי אור ד', ואז יהיו הם עומדים על הבסיס הטבעי שלהם, ויהיו שלמים בנשמתם, ויהיו כל כחותיהם הרחוקים

חיים עמהם, וידעו בהכרה פנימית לשום את דרכם, ולתן לכל נט"ר את מדה, ולא להיות אדוקים באין קץ דוקא לדעות החדשות של הזמן, על כל סיגן ופרשן. לע"ד בדבורים כאלה ירך לבבם מעט, ואם יתחכם כת"ר להתנהג עמם באהבה ובמדת רחמים יוכל להיות שיעלה אותם מדרגות רבות מרדת שחת, ומה שלא יוכל לפעול אצלם בפעם אחת יפעול אח"כ, והזמן בעצמו יגלה את העורון, שיראו את הויוף של הדעות החדשות בכללותן, ובכ"ז לא יזניחו לגמרי את הצד הטוב שבהן, שהוא תחשק של רדיפת היושר והצדק הכללי.

כן, ידידי, נתקם בימים הללו בקץ החזון "והי' כאוב מארץ קולך" א. כי אנחנו צריכים להרכין את הרגשותינו הקדושות הרבה כדי לספר עם הבנים בלשון שהם נזקקים, ועם זה להאמין באמונה שלמה, שאור ד' שורה על כל יחיד ויחיד מישראל, ושכל הנסיגות לאחר אינן כ"אם שגגות גדולות, והם במדרגת טועים בדבר מצוה, שחושבים שכך היא התוכה המוסרית, שהיא באמת אמתת חפץ ד' בעולמו, כי הוא ב"ה אוהב צדקה ומשפט.

ע"כ ידידי, נצתי היא, שבכל האופנים לא יפקיר את בניו ויקרבם כפי היכולת, וסופם בודאי לתשובה, ואם הם רק יתחילו להתעורר לטובה, ישלמו בניהם אחריהם את פעלם לטובה, ורחמי ד' מרובים הם, כי הוא נוהג בחסדו כל דור.

את העי"ב לא הרפסתי עדיין מחוסר אמצעים. והשי"ת יעזרנו לעבוד עבודת ד' באמת ולקרב רחוקים לאורו ואמתו, ולראות מהרה ביסעו וחפאתו על ציון קדשו, והי' ו"ש וברכה כנה"ר ונפש ידידך דוש"ת באה"ר.

חקי אברהם יצחק הנ"ל

אשמח מאד במה שכת"ר מחזיק באהבת אה"ק וקונה יין מאכרי עם-ד', יברכה ד' מקדש בכל טוב.

קלח

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, י"ט אייר תרס"ח.

שלוי וברכה מקדוש, לכ' ידידי וחביבי הרב הנכבד בתורה ויראת ד' אמתית מו"ה דובער מילשטיין שליט"א.

זה לי ימים רבים אשר לשמחת לבבי הגיעני מכתב כת"ר. שמחתי לראות דבריו היקרים לי כחק אוהבים נאמנים, אבל נעצבתי ג"כ הרבה מצערו של ידידי על-דבר בניו, וזה כמה שהגני מבקש לכתב לו כבקשתו, וטרדותי ימנעוני, עד אשר נזדחקתי כעת על זמן קצר לכתב מעט.

כן, ידידי, הנני מבין הרבה את דאבון לבבו. אבל אם יחשוב כת"ר כרב המון הלוומדים, שראוי בזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה על-ידי זרם הזמן הסוער, הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ד' הפך בה. כשם שכ' תוס' סנהדרין כ"ו ע"ב ד"ה החשוד, דיש סברא לומר שלא יפסל השורר על העריות לעדות משום דחשיב כמו אונס, משום דיצרו תוקפו, וכזה"ג שכ' כן תוס' גיטין מ"א ע"ב ד"ה כופין, שכיון שהשפחה משדלתם לזנות חשיב כאונסין, כן היא השפחה בישראל של זרם הזמן, שנתנו לה מן השמים שליטה טרם שתכלה לגמרי ותגדף כעשן, שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו תצצירים לזנות אחריה. הם אנוסים גמורים וחלילה לנו לדון אונס כרצון. על-כן יש מכל אלה אחרית ותקוה. הנשמה הפנימית של קדושת ישראל מסתתרת בקרב לבבם בכמה מדות טובות הנמצאות בהם, וכל עיקר מה שיכלה הרשעה לתפס אותם בלבם הוא ג"כ מצד נטיות הפנימיות לטוב ולחסד. ע"כ כאשר הציעה לפניהם את רב העול הנעשה בסדרי-המדיניות לפי השקפתם נעשו ללוחמים בעד הכלל, אע"פ שהם טועים בזה לגמרי מצדי-צדדים, מ"מ א"א לדמות אותם לרשעים והחלכים רק אחרי תאונתם הבהמית באין שום מטרם של יושר. ואם לא נדחה אבן אצור נופלים כאלה כ"א נקרבם כפי היכולת, או כאשר זרם-הזמן יתהפך ויכירו את תסעות הגדולה הנמצאת בעיקר הרעיון, שבשבילו זנחו את בית-חיהיה, יהיו

מוכנים לתשובה ולהטבה. והדורות הבאים יוכשרו ע"י זה להיות רמים ונעלים מאד, מחויקים בתפארת ישראל³ ובאור ד' המאיר בקרכו בכל חם ועז.

ע"כ לדעת, עזתי היא לכבודו. שאמנם יותר מכפי יכולתו ודאי אין שום חיוב להעמיס על עצמו. אבל כמה שיש יכולת בידו יקרבם בסיוע לצרכי פרנסתם וצרכיהם המוכרחים, ויהי' לו בזה מקום להביע דברי מוסר בשכל טוב במכתבים. זכרית כרותה היא לדברים היוצאים מן הלב, שהם פועלים אם הרבה ואם מעט, אבל גם המעט הוא יקר מאד.

העיקר של דרך המוסר לצעירים כאלה, הוא לעת-עתה לעורר אותם שלא יעזבו את אותה עמם, אשר ממנו חוצבו, ולא ישגו בדמיונות כי יהי' להם מעמד הגון ומכובד בחיים ע"י קרבת בני-נכר, אשר הם מקרבים אותם רק בשעת הנאתם, ואח"כ בכל עת כשלון הנם שמחים במפלתם, וע"י ההתעוררות של אהבת האומה יובצר הויק של רגש אמונה ונטיית קדושה, הטמון בעמקי הנשמה הישראלית, ויוכל לבא הדבר ג"כ עד לידי תקון המעשים, שיוכל להביא באחרית מרפא של תשובה גמורה, ואין להתיאש כלל משום אחד מוצר-טודש, ואסא דקאי ביני חילפי אסא שמה ואסא קרו ליה⁴.

ידע כח"ר. שהתשובה שתבא מתוך הכרת השכל ותשוקת היותר, אחרי הפרץ הרחב והגדול שנפרץ עכשו, אע"פ שאין אנו צריכים לצייר אותה בצירור של עצבון גורא ופחד משבר כל העצמות, כפי המובן של התשובה הפשוטה, אלא שתהי' שכלית פשוטה, כמו אדם שחזור בו מטעות בחשבון שנתברר לו ע"י מספרים כרוכים, — מוכן הדבר שאי-אפשר כלל שלא יהי' הלב הומה ממראה הדרך העקום והמגלז שהלכנו בה בתעותנו כ"א לפי דרגה דילי, — מ"מ כיון שבאלה שנספחו על גדודי המלחמה של הזמן, בכל צד של אלה הנטיות, היתה להם מטרה שכלית לפי דעתם, כשישובו וישובו ג"כ בשכל, והתשובה השכלית היא באמת תשובה מאהבה, שהיא חזקה ונכבדה מאד, ועל זה נאמר "לשבי פשע ביעקב" הפושעים המורדים, שהם אינם אסירי תאנה כ"א מסעי דעת, הם ישובו במעלה אדירה מאד, ע"כ יש תקוה גדולה לכל בנינו, רובם ככולם, ונחזיק בם ואל נרפם, ובמקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני א' חיי.

אחתום בברכה ואה"ר, כנה"י ונפש ידי'ע דוש"ת ומברכו שיראה בטוב ד' באה"ק ובשמחת עם ד' עלי' בב"א.

הש' אברהם יצחק ה"ק

שלב

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, י"ו אלול תרע"ו.

כי ידידי היקר הרב הנכבד ומופלג בתו"ר מו"ה דובער מילשטיין שליט"א, כח"ס ושנה טובה ומעושרת.

זה לי זמן הגון אשר קבלתי את מכתבו היקר, מפני רבוי טרדותי נתאחרה תשובתי לידידי ואתו הסליחה.

ע"ד בניו, דעתי כמאז לאחוז בדרך הניחוחא וההתקרבות היותר חביבה, כי רק בחבלי אהבה ועשות חסד אנו יכולים להמשיך אלינו לב צעירינו, רק בנחת ושלוי, ואין ספק בדבר, שאפילו אם הפעולה קטנה עדיין כעת, ברבות הימים תמצא בעז"ה להצמיח פרי תהילה לקדושה ולאמונה ולכל ארחות צדק, הנני חותם בברכה באה"ר לחיים טובים ולשלוי, כנה"ר ונפש ידי'ע דוש"ת

באהנ"א.

הש' אברהם יצחק ה"ק

שעה

ב"ה, י"ט מנ"א תרע"א.

שלוי וברכה מקודש לכ' ידיני הרב הנגיד היקר בתו"ר מו"ה דוב מילשטיין נ"י.

אחדשה"ט באה"ר.

מכתבו היקר הגיעני ושמחתי בדבריו היקרים ומידידותו הנאמנה, והנה האתרוגים יקבל בע"ה, וישמח ויחוג בדיצה וחדות ד' במצוה כמאמרה פרי ארץ חמדה.

...

וע"ד ההתנהגות עם בניו שי'. אשמח מאד במה שכבוד ידידי שומע לעצתי, לאחוז במדתו של אברהם אבינו, מדת החסד, ומדת השלוי של אהרן הכהן, ויע"א ועכ"פ, ואקוה בע"ה, שע"י ההתקרבות סוף-כל-סוף יפעלו עליהם דבריו היוצאים מן הלב, וכמה שיהי' מזה ניכר בפועל הרי היא מציאה רבה, ומה שישאר כמס בלב יעשה את פריו בעה"י לימים הבאים לטובה, כי מי זה יוכל לשער את האורה והקדושה הגנוזה בנשמת כל אחד מישראל, וסוף-כל-סוף יצא הכל אל הפועל לטובה, ובאו האובדים והנדחים להשתחזות לד' בהר הקודש, וד' עליהם יראה, ואז יגלו פתאום כל אוצרות הטוב של כל הנקודות הטובות, שהשפיע כל אחד על חברו וכל אב על בנו, לשם ולתהלה ולתפארת-עולמים, וכבר דברתי כמה פעמים, שדוקא זה הדור, הנראה כ"כ ריק ופורק עול, הוא היותר מוכשר לאור תשובת אמת, באהבה ובגבורת קודש בבא עתה בעה"י, ע"כ צריכים למשך את הכל בעבותות אהבה וחסד, ולהחזיק בכל עז בדרך ד' הטובה הזאת, ולא להתפעל מכל אלה התפצים להגביר סיטרא דדינא, אפילו אם יהיו צדיקים וגדולים בתורה. ...

הנני בזה ידי'ע דוש"ת באה"ר כנה"ר,

הש' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

תקט

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, י' אדר תרע"ג

כי ידידי וחביבי הרב הנכבד והיקר בתו"ר סהורה מו"ה דובער מילשטיין שליט"א.

שלוי וברכה באה"ר,

מכתבו היקר מחודש מרחשון דנא הגיעני, וכאשר תמיד טרדות רבות עוטרות אותי, איני יכול לשלם חובות מכתבים בזמנם גם לידידים היותר יקרים ככ"ת שי' ואתו הסליחה.

ע"ד יחשו לבניו שי', הנה את דעתי יודע כבודו מאז, שאני אחוז בזה במדת החסד מבלי שום נטי' אחרת, ומימיני כל אמוט בע"ה, ברחמים רבים עלינו להביט על הבנים המבולבלים ברעיון ובמעשה בדורנו, ולתמכם בכל אשר תשיג ידנו, לקרבם לתורה והיהדות בכל דרכי-נועם שבועלם ...

לדעתי יש ניצוץ קדוש בכל נפש ישראלית, וכשמקריבים ומחבבים מעירים את הניצוץ הטוב והי' לשלהבת-קודש ...

בענין האתרוגים בשנה זו היה דוחק גדול, וכשבא מכתב כ' כבר לא הי' אפשר להשיג אתרוג נאה שיהי' ראוי לשילוח, כעת בע"ה הולך הענין של האתרוגים הכשרים ומתחזק, ודאי לכל שלמי אמוני עם ד' וכל גדולי ישראל לעזור בזה בכל עז.

...

הנני בזה חותם בברכה באה"ר, כנה"ר ונפש ידי'ע דוש"ת מקודש,

הש' אברהם יצחק ה"ק

כעת הוא שעת-הכשר גדולה לקנות קרקעות באה"ק ולהגדיל היישוב. מי יתן שיתעוררו לזה גדולי הזמן הצדיקים המפורסמים, להמשיך חסידים ואנשי מעשה ליישוב הקרקע ועבודת האדמה ומסחר הפירות והיין שבאה"ק, אז יולד מזה חיזוק גדול לתשועת ישראל בין בגשמיות ובין ברוחניות, ויותר מכל ברוחניות למבין דבר לאשורו. מי יתן והי'.

גדי"ע הנ"ל.